

УДК 947.7

Брехуненко В. А.

ГЕТЬМАН ЧИ СТАРШИЙ? ЗА ЛАШТУНКАМИ НОМЕНКЛАТУРИ КОЗАЦЬКИХ ПРОВІДНИКІВ (XVI – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТ.)

У статті проаналізовано термінологію означення козацьких провідників у часи існування реєстру Війська Запорозького та запорозького козацтва, що діяло незалежно від державних структур Речі Посполитої.

Ключові слова: Військо Запорозьке, реєстр, гетьман, старший, козаки.

Легко помітити, що своїх найвищих провідників, які увінчували військово-адміністративну вертикаль Війська Запорозького, українські козаки упродовж XVI – першої половини XVII ст. називали інваріантно – «гетьман» і «старший». До того ж ці поняття, на перший погляд, вживали безсистемно. Однак ближчий розгляд дає змогу дійти висновку, що чергування в документах «гетьманів» і «старших» мало куди більше підстав, ніж неவிбагливе накладення одного поняття на інше.

Порушити проблему змушує хоча б той факт, що одні й ті самі особи називали себе то гетьманом, то старшим. Козацький поводитир Тихін Байбуза упродовж 1598 р. підписує листи і як гетьман, і як старший [16, с. 7; 24, с. 90]. Так само чинить у 1600–1602 рр. Самійло Кішка [5, с. 99; 14, с. 7]. Іван Куцкович у травні й на початку грудня 1602 р. значиться гетьманом, а вже 20 грудня цього ж року – старшим [14, с. 42; 21, с. 138; 24, с. 121]. Гаврило Крутневич у 1602 р. – старший, 22 травня 1603 р. – гетьман, 30 травня того ж року – старший [12, с. 52; 10, с. 3; 12, с. 19]. Михайло Дорошенко також поперемінно був і тим, і тим: у 1623 р. й на початку 1626 р. іменується гетьманом, натомість у червні 1626 р. й у 1627 р. – старшим, а в 1628 р. – знову гетьманом [8, с. 166, 171; 2, с. 444]. Не минула така доля й Івана Петрижицького-Кулагу та Дмитра Гуню [2, с. 447; 9, с. 421].

Варто врахувати, що одного й того ж провідника у козацькому середовищі могли одночасно називати і гетьманом, і старшим, навіть у тому самому документі. Так, гетьман М. Дорошенко 20 травня 1623 р. у листі до київського

воеводи Т. Замойського називав небіжчика Богдана Коншу гетьманом («Після відходу з цього світу славної пам'яті небіжчика пана Богдана Конші, нашого теперішнього гетьмана») [8, с. 165]. А в листі М. Дорошенка до архієпископа гнєзнінського В. Гембіцького від 22 травня про померлого йшлося і як про гетьмана, і як про старшого («нашого старшого, який на той час був, забрала смерть», «але через смерть нашого гетьмана...») [2, с. 443]. До всього, новообраного провідника – себе – М. Дорошенко називає то старшим, то гетьманом [8, с. 165]. Не можна не враховувати і того факту, що у своїх вимогах на комісіях з королівськими комісарами козаки вели мову про право обирати саме *старшого*, а не *гетьмана* [26, с. 188–198], хоча при цьому П. Сагайдачний, наприклад, титулував себе гетьманом [25, с. 322].

Уважне вчитування в козацьку кореспонденцію дає підстави зробити висновок, що Варшава здебільшого воліла називати провідника, обраного самими козаками, старшим, а не гетьманом, хоча подеколи вживала і поняття «гетьман». Так, призначаючи в 1578 р. князя Михайла Вишневецького козацьким «справцею», король Речі Посполитої Стефан Баторій титулує безпосереднього козацького провідника «гетьманом», вимагаючи, щоб «їхній гетьман та інші справці, також усі молодці мають бути слухняні в тому, що їм накаже нашій черкаський староста і там для нашої і коронної потреби воювати, де їм накаже» [17, с. 37]. Король, звісно, мав на увазі поводитира реєстровців, офіційно визнаних ним козаків. Решта ж опинилася поза законом і за задумом не могла підпорядковуватися гетьманові.

Другий випадок зафіксовано в 1600 р., і пов'язаний він з неординарними обставинами. Влітку, коли Варшава конче потребувала козаків для молдовського походу Яна Замойського, король писав про Самійла Кішку як про гетьмана, навіть у глейті про вільний прохід козаків і в універсалі до урядників прикордоння [19, с. 392 v. – 393 v.]. Привертає увагу той факт, що обидва документи датовано 24 серпня, тоді як сам С. Кішка у листі до Я. Замойського від 1 серпня називає себе старшим [24, с. 107]. Після завершення свого московського походу вдячний П. Сагайдачному за неоціненні військові послуги королевич Владислав у березні 1619 р. називав того гетьманом [11, с. 1]. Розщедрився навіть король, уживши в листі до козаків від 3 лютого 1619 р. такий початковий протокол: «Старшому, сотникам, гетьманам, осавулам і молодцям запорізьким наша королівська ласка» [20, с. 363].

Тож «статус» обраного самими козаками провідника Варшава була схильна тимчасово підняти лише з суто тактичних розрахунків. У першому випадку король прагнув відокремити реєстровців від решти, зробивши їх своєю зброєю проти «сваволі». В інших випадках існувала нагальна потреба в козацькому війську. У 1600 р. вона була настільки значною, що короля не зупинила навіть баніція, накладена на козацтво після Солоницької катастрофи 1596 р. Зрозуміло, що наявність у королівських посланнях формули «гетьман» не могла не наснажувати козаків на подальші змагання за знесення післясолоницьких ухвал. Засадничі ж підходи Варшави виразно проступають у вимогах королівських комісарів на комісії 1622 р. щодо присяги козаків: «Гетьман, поданий від його королівської милості, і старший Війська Запорізького мають присягати такою присягою» [1, с. 524].

У козацькому середовищі поняття «гетьман» і «старший» не завжди ототожнювалися. Це можна зрозуміти з перебігу конфлікту між запорожцями та реєстровцями, який виник під осінь 1629 р. і зрештою набув форми козацького повстання під проводом Тараса Трясила. Одне з ключових звинувачень запорожців на адресу реєстровців полягало в тому, що старший останніх – Григорій Чорний – порушив усталену в козацькому середовищі традицію функціонування інституту провідників. «Пану Григорію Савичу Чорному, на волості старшому й усьому товариству, яке там є», – звертається Левко Іванович, пишучи 1 грудня свій лист «за Порогами біля річки Чортomla» і підписуючись «гетьман з Військом його королівської милості Запорозьким» [16, с. 96–97]. Крім того, гетьман закидає старшому, що той не дотримав своєї обіцянки, бо всупереч тому, що «ваша милість самі на своє звичке місце гармату заповіли і залишили геть-

мана одного у Війську, а тепер пишете до нас не як до голови, але як до кошових, як вам подобається» [16, с. 97].

Як бачимо, запорожці, і це в усіх сенсах показово, насамперед переймаються збереженням організаційної цілісності козацтва, попри фактичний поділ на реєстровців і випищиків. Вони не заперечують легітимності Г. Чорного як провідника реєстровців і називають його *старшим*, проте звинувачують у порушенні єдиновладдя та в підважуванні центральної ролі Січі у козацькому середовищі. Справжній голова козацтва для них той, кого обирають за участю Січі. Такий лейтмотив листа. Тому Левко Іванович називає себе гетьманом, наголошуючи в такий спосіб, що Г. Чорний може бути лише старшим над реєстровцями і має звертатися до нього як до голови всього козацтва, а не як до кошового. Реєстровці на той час ще корилися традиції. Григорій Чорний, попри те, що пробував писатися гетьманом [3, с. 70], обіцяв залишити «гетьмана одного у Війську».

Суголосна з листом згадка коронного гетьмана С. Конєцпольського, що випищики не визнавали влади Г. Чорного, бо справжній гетьман, на переконання козаків, має бути «не поданий їм королем, а вибраний військом при гарматі та інших клейнодах» [3, с. 65]. Сумнівно, щоб Г. Чорний вкотре став старшим винятково через призначення Сигізмундом III. Для того, щоб Варшава наважилася зламати давню козацьку традицію і, зрештою, ухвали Куруківської комісії 1625 р., тоді ще не існувало можливостей, подібних до тих, які з'явилися після поразки козацького повстання 1638 р. Отже, кандидатуру Г. Чорного подали реєстровці, а король лише затвердив, що відповідало духові й букві Куруківської угоди. Проте каменем спотикання для легітимності претензій Г. Чорного на провід в усьому козацтві стало те, що він не пройшов горнило вальної ради за участю Січі.

Ідея ж єдності козацького світу під орудою єдиного гетьмана, попри дедалі глибше розмежування між реєстровцями і випищиками, залишалася для козацтва актуальною й надалі. Після поразки повстання 1637 р. козаки прагнули зберегти такий стан речей, про що виразно сигналізував С. Конєцпольський: «Доброго собі зичите, щоб був один старший» [23, с. 428].

Обговорена «гетьманська» складова конфлікту між реєстровцями та випищиками 1629 р. дає змогу вести мову про те, що під впливом дедалі істотнішого розмежування козацького середовища було розпочато процес розрізнення понять «гетьман» і «старший». Запорожці та випищики ретельно стежили за зміщенням центру тяжіння з Січі на волость, за тим, як реєстровці перебирали лідерство. Під супровід некорисних для За-

порожжя змін загострилося сприйняття проблеми козацького голови. За аналогією з кошовим отаманом – старшим лише над січовиками, – провідника, обраного тільки реєстровцями, за порожці й, очевидно, усі випищики стали вважати старшим (не гетьманом) винятково реєстровців. При цьому останні прагнули поширити на свого старшого функцію загальнокозацького голови. Випадки роз'єднання бентежили як випищиків, так і реєстровців, що вкотре свідчить про сильні позиції традиціоналізму у світобаченні козаків. До організаційного розмежування обидва табори ментально були ще не готові, тому воліли магі одного гетьмана і в 1629 р., і в 1637–1638 рр. Можливо, саме тому випищики погоджувалися визнати старшого, обраного реєстровцями, загальнокозацьким головою, якщо конкретна кандидатура їх задовольняла. Так сталося, наприклад, у 1637 р., коли Василеві Томиленку булава дісталася без думки випищиків [3, с. 246, 249].

Якщо упровадження реєстру провокувало роздвоєння козацтва на реєстровців та випищиків, то поява в козацькому середовищі щойно зазначених тенденцій не могла не започаткувати процес роз'єднання у світобаченні козаків синонімічної пари «гетьман» / «старший». З огляду на ту роль, яку виконували в Короні і Великому князівстві Литовському гетьмани, шанси «старшого» перемогти на термінологічному рівні «гетьмана» зводилися до нуля. Якщо у серпні 1600 р. Самійло Кішка, вирушаючи на чолі козацького війська з Січі (що було неможливо без обрання на вальній раді), називав себе старшим (хоча ще 1 липня підписувався як гетьман), то в 1629 р. згадуваний Левко Іванович відмовляє старшому реєстровців у праві називатися гетьманом.

Без сумніву, «вірус» іменування провідника гетьманом занесли в козацьке середовище вихідці з еліт. Той факт, що від самого початку козаками ставали навіть князі, істотно вплинув на добір поняття для позначення козацького провідника, як і тісний зв'язок козаків з урядниками прикордоння, а також загальне підпорядкування під час перших служб старостам і коронному гетьманові. Проте козаки не вважали своїми гетьманами / старшими Миколу Язловецького, Яна Оришовського, Валер'яна Сланського, кожного з яких свого часу призначив король, а не обрала козацька рада. Варшава, звісно, прагнула позиціонувати тих як старших, оперувала відповідною термінологією (називала старшими [15, с. 78] чи навіть гетьманами [3, с. 284; 7, с. 417]), однак змусити козаків прийняти свою сторону, тобто фактично погодитися на докорінну зміну організації козацького світу, не змогла аж до гнітючої козацької поразки на р. Старці. Позиція,

яку вимушено обстоювали королівські комісари на козацьких комісіях 1614, 1617, 1619, 1622, 1625, 1630 рр., виразно засвідчує безперспективність спроб нав'язати козацтву процедуру призначення провідника «згори». Козаки повсякчас рішуче відкидали такі наміри влади. Не мали альтернативи козацькі вимоги, з граничною чіткістю висловлені в листі П. Сагайдачного до коронного гетьмана С. Жолкевського від 31 жовтня 1617 р.: «...а старшого з руки його королівської милості пана нашого і пана коронного гетьмана, який буде тепер і надалі, який би з війська нашого гідний і до того здатний нами самими, й ніким іншим обраний, а підтверджений його милістю паном гетьманом коронним» [25, с. 319].

Від такої постановки питання козаки тимчасово відійшли тільки в 1597–1599 рр., коли прагнули схилити Варшаву до зняття баніції, накладеної на них після козацьких війн 1590-х рр. Козаки просили призначити їм старшого й пропонували кандидатуру князя Доманта [16, с. 38]. Однак таке призначення вони розглядали лише утилітарно, як засіб визнання своєї легітимності й поновлення колишнього статус-кво у відносинах із Варшавою. Прохання призначити старшого завуальовано містилося у вимозі, «щоб баніцію було знесено, яка на Військо внесено по тих лотрах, що їх пострачено» [16, с. 31]. Заодно козаки воліли використати приставленого від короля старшого для вгамування антикозацьких апетитів прикордонних урядників і шляхти, про що відверто йдеться в інструкції посланцям до короля: «Про дворянина просимо, який Війська добре свідомий, щоб завжди при нас мешкав для кривд, які нам неслухно приписують до маєстату вашої королівської милості» [16, с. 31].

Насправді козаки не схилили голови навіть тоді й не мали наміру назавжди відмовлятися від свого «старожитнього права» обирати собі провідника. Про це виразно свідчить той факт, що Ян Оришовський, який понад двадцять років перебував у козацькому середовищі, не на смілювався офіційно називати себе старшим, коли козаки його таким не вважали. Він підписував листи як «поручник» чи без вказівки на свою позицію в козацькому середовищі [4, с. 279–281; 18, с. 1072]. «Старшими» ж були ватажки, обрані самими козаками. Особливо показовий підпис у листі до коронного гетьмана Я. Замоїського від 1601 р., поставлений Я. Оришовським і С. Кішкою – «Ян Оришовський, рукою власною, Самійло Кішка, старший, і все Військо Запорозьке» [24, с. 107]. У 1586 р. мешканці київської слободи називали Я. Оришовського гетьманом («його милості пану Оришовському, гетьманові запорозькому»), тож можемо зробити висновок, що в той час козаки обрали «поручника» на цю посаду.

Власне до традиції обрання, а не призначення Я. Оришовського козаки апелювали під час комісій 1617, 1619 рр., коли обстоювали своє право обирати старшого. Вловили цей підтекст і королівські комісари, тому й писали в декларації: «У цьому теж декларували, що старшого даного від його королівської милості, від гетьмана коронного, як колись бував Оришовський та інші, при собі хочуть мати, який би був обраний з їхнього Війська і мав бути заприсяженим з усім товариством...» [25, с. 318, 333]. Лише після поразки козацьких війн 1637–1638 рр. Варшаві вдалося схилити до поступок деморалізованих поразками козаків. Утім, проблема тільки загострилася. Остаточо її було розв'язано шаблею в середині XVII ст. на козацьку ж користь.

Крім старших / гетьманів, у Війську Запорозькому були також кошові отамани, які вивищувалися над рядовими отаманами козацьких ватаг й у цьому сенсі конкурували з першими. Щоправда, про кошових XVI – початку XVII ст. відомо мало. Перші прямі згадки про них датовані аж 1620-ми рр. Маємо лист власне кошового Яцини до гетьмана М. Дорошенка та наведену вище заувагу гетьмана Левка Івановича про неналежне звертання старшого реєстровців Г. Чорного до нього «не як до голови, але як до кошових» [8, с. 71; 16, с. 97]. Логічно припустити, що кошові існували й дещо раніше. Однак коли саме і за яких обставин з'явилися, можна судити лише приблизно. Показовою у цьому сенсі є відсутність будь-яких натяків на кошових у Е. Лясоти. Той бачить на Запорозжжі тільки гетьманів – Богдана Микошинського та Григорія Лободу [22, с. 68, 72]. Було б дивним, якби спостережливий імператорський посланець, який так докладно описав своє перебування на Січі, а також козаків і, що важливо, роботу козацької ради, випадково не помітив кошового. Тим паче, що козацтво так неоднотайно відреагувало на пропозиції служби німецькому імператорові Рудольфу II і дійшло до кількох рад, зокрема старшинських і «чорних». Той факт, що про кошового отамана не йдеться в описі цих бурхливих подій, може свідчити про відсутність до кінця XVI ст. інституту кошівства. На Січі міг бути свій локальний отаман, який мав вплив не більший, ніж отаман звичайної запорозької ватаги. Саме тому Е. Лясота й не згадує козацького отамана під час свого перебування на Січі.

Усе це вказує на те, що процес відсепакування з маси козаків властиво запорозжців перебував лише на початковій стадії. Розпочатий щонайпізніше у другій половині XVI ст., коли з'явилися козацькі осідки в глибині Степового Кордону, він не зумовив інституціонального оформлення у вигляді утворення поруч із Військом Запоро-

зьким ще й Запорозького Коша зі своєю військово-адміністративною вертикаллю. У цьому не було потреби. Козацтво почувалося єдиним організмом зі старшим / гетьманом на чолі. Давалося визнавати й те, що, на відміну від пізніших часів, на Запорозжжі переважали так звані старі, заслужені козаки, багато з яких мали шляхетське минуле й були вписані до реєстру, тоді як на волості – щойно покозачені, що так яскраво проявилось під час козацьких війн К. Косинського та С. Наливайка.

На зламі ж XVI–XVII ст., коли відбулося інтенсивне зростання чисельності козацтва, а на Запорозжжі у зв'язку з цим почала явно переважити «чернь», частина якої проживала тут постійно, процес розділення козацтва на дві гілки – запорозжців і городових – прискорився, й виникли передумови для вивищення властиво запорозької старшини з кошовим отаманом на чолі. Логіка виникнення нового прошарку посадовців полягала в необхідності забезпечити лад у дедалі ширшому середовищі козаків, які мешкали на Запорозжжі. Як видається, кошовий отаман був старшим на Січі над тими козаками, котрі там опинялися й проживали більш-менш тривалий час, і не міг не мати при собі помічників, хоча б писаря й осавула. Оскільки козацька гармата і клейноди традиційно перебували на волості й лише в окремих випадках потрапляли на Січ, то пушкаря з обслугою, хорунжого, бунчужного, обозного, схоже, не було.

Кошовий отаман, без сумніву, визнавав владу гетьмана / старшого, що зрозуміло з букви і духу вже згаданого листа гетьмана Левка Івановича. Визнавав і в суто прикладному розумінні, коли той навідувався на Січ. Невипадково повідомлення М. Дорошенка (1623) й І. Петрижицького (1632) щодо відвідування Січі з вельми неприємною для запорозжців місією не містять жодних ознак якоїсь суперечки з приводу підпорядкування [8, с. 165–166; 7, с. 22]. А нагода вигідно для себе поскаржитися владі Речі Посполитої на непослух січовиків була сприятливою, оскільки обоє прагнули не допустити морських походів. Більше того, І. Петрижицький навіть проявив на Січі свою тверду руку, «старших з-поміж себе, давши їм для урядування та пильнування сваволі, якби якась ще найтися могла» [7, с. 22]. Слід гадати, І. Петрижицький провів вибір цієї старшини на січовій раді, бо ж призначення суперечить тогочасним козацьким уявленням про організацію влади, ґрунтованим на фетишизації виборних засад. Інакше є підстави припускати, що під час його появи тамтешні козаки взагалі не мали над собою старших, а інститут кошового отамана функціонував періодично, то зникаючи, то з'являючись за особливої потреби.

Утім, поява кошового отамана та кошової старшини зовсім не свідчила про паралельне утворення демаркаційної лінії між запорожцями та городовими козаками. Сам стиль козацького життя в тодішній Україні не давав змоги викристалізуватися окремому запорозькому козацтву, яке усвідомлювало б свою принаймні корпоративну окремішність. Бо ж через Запорожжя проходили чи не всі козаки, а на зиму там залишалася невелика сторожа. Інші – й реєстровці, й випищики – поверталися на волость, де мали сім'ї й оселі. У 1616 р. туркам тільки тому вдалося заволодіти Січчю, що застали її безлюдною [3, с. 356]. Такий стан речей влучно передали у своїй реляції чернігівський підкоморій Адам Кисіль і польний гетьман коронний С. Потоцький, коли вели мову про намір учасників повстання 1637 р. схватися на Січі: «На Запорожжя піти можуть, але залишать жінок і дітей, і самі довго там протриматися не зможуть, принесуть знову свої голови під шаблю Речі Посполитої» [23, с. 362]. А те, що із Запорожжям були нерозривно пов'язані реєстровці, добре ілюструє підхід Варшави до формування реєстру за наслідками цього повстання. Попри суворі вимоги до кандидатів, у новому реєстрі було виділено 500 місць для колишніх реєстровців-учасників повстання, які не скорилися і відійшли перечекати лиху годину на Запорожжя [23, с. 393, 476, 478]. Ось як красномовно сварили влітку 1637 р. реєстровців випищики, ці затяті тогочасні патріоти й завідники Січі, за їхні спроби не зважати на голос низів: «Дивно нам робиться, коли як бачимо і чуємо від різних людей, ваші милості товариство наше віддаляете від себе, товаришів своїх і вважаєте за головних неприятелів, з чого нам великий жаль» [23, с. 393].

Своєрідним уособленням всієї умовності поділу на запорожців і городових козаків є доля старшин Яцини та Левка Івановича. Перший у 1619 р. під час Раствавицької комісії був посланцем від Війська Запорозького до королівських комісарів, а в 1628 р. підписав лист до гетьмана М. Дорошенка як кошовий отаман [25, с. 338; 8, с. 71]. Другий у 1629 р. був обраний на раді за участю запорожців гетьманом, перебував на Січі, гнівно закидав старшому реєстровців Григорію Чорному спроби звести його до рівня кошового, а влітку 1637 р. уже фігурував як посланець реєстровців до С. Конєцпольського [16, с. 97; 23, с. 392].

Зрештою, ні Варшава, ні сусідні держави не бачили в Україні окремих козацтв чи чітко окреслених і територіально локалізованих прошарків у рамках козацтва. Кожне з понять, якими оперували до середини XVII ст., – «козаки», «запорозькі козаки», «низові козаки», «низові запорозькі козаки», – на відміну від значно пізніших часів, охоплює увесь козацький загал, а не лише його частину. Ніхто в інституалізації адресованих козакам листів не виділяв реєстровців чи випищиків, запорожців чи городових козаків. Не помітно жодних ознак того, що з'явилася категорія козаків, які настільки сепарувалися від волості, що вже почувалися, так би мовити, винятково запорожцями й протиставляли себе іншим козакам. Існувала потреба у таких потужних детонаторах, як Визвольна війна й утворення Української козацької держави, щоб Запорожжя почало культивувати окремішність і самодостатність. Та й тоді воно було нерозривно пов'язане з Гетьманщиною й не виводило себе за рамки українського козацтва як такого навіть у часи Підпільненської Січі (1734–1775).

Список літератури

1. Бедржицька А. Звіт про роботу козацької комісії у Кисві в січні 1622 року / А. Бедржицька // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. ССІІ. – Львів, 2006. – С. 521–532.
2. Брехуненко В. Дванадцять листів гетьманів Війська Запорозького XVI – першої половини XVII ст. в польських рукописних зібраннях / В. Брехуненко, М. Нагельський // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2004. – Вип. 8/9. – С. 425–452.
3. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. – Т. 8. – Ч. І. – К. : Наук. думка, 1995. – 335 с.
4. Дневник последнего похода Стефана Батория на Россию (осада Пскова) и дипломатическая переписка того времени, относящаяся главным образом к заключению Запольского мира (1581–1582). – СПб., 1867. – 348 с.
5. Жерела до історії України-Руси. – Т. 8. – Львів, 1908. – 407 с.
6. Кулаковський П. До історії стосунків реєстрових козаків і прикордонних старост у 1578–1583 роках / П. Кулаковський // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 407–425.
7. Мицик Ю. Листи Петрижицького-Кулаги / Ю. Мицик // Козацтво. – 1996. – № 1. – С. 15–22.
8. Мицик Ю. Михайло Дорошенко / Ю. Мицик // Україна в минулому. – Київ ; Львів, 1993. – Вип. 5. – С. 161–172.
9. Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов. – Т. 2. – К., 1846. – 486 с.
10. Універсал гетьмана Війська Запорозького Г. Крутневича Самарському Пустинно-Миколаївському монастирю від 22 травня 1603 р. // Киевская старина. – Кн. 1. – К., 1898. – С. 3–4.
11. Archiwum Głowne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD). – Archiwum Radzywiłłów II. – № 714.
12. AGAD. – Archiwum Zamoyskich. – № 675.
13. Ibid. – № 687.
14. Ibid. – № 698.
15. Ibid. – № 3112.
16. Ibid. – № 3036.
17. Akta historyczne do panowania Stefana Batorego króla polskiego od 3 marca 1578 do 18 kwietnia 1579. Biblioteka ordynacji

- Krasińskich. Muzeum Konstantego Świdzińskiego. – T. 5–6. – Warszawa, 1881. – 451 s.
18. Archiwum Jana Zamoyskiego. – T. 4. – Warszawa, 1909. – 1146 s.
19. Biblioteka Jagiellońska. – № 2/1952 (Biblioteka Narodowa. – Oddział mikrofilmów. – Mf. 12611).
20. Biblioteka PAN w Krakowie. – № 1051 (Biblioteka Narodowa. – Oddział mikrofilmów. – Mf. 21986).
21. Biblioteka Raczyńskich. – № 88 (Biblioteka Narodowa. – Oddział mikrofilmów. – Mf. 3723).
22. Eryka Lassoty i Wilhelma Beaulana Opisy Ukrainy. – Warszawa, 1972. – 96 s.
23. Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632–1646. – Kraków, 2005. – 528 s.
24. Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584–1620. – Kraków, 1868. – 152 s.
25. Pisma Stanisława Żółkiewskiego. – Lwów, 1861. – 628 s.
26. Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce. – T. 6. – Lwów, 1833. – 361 s.

V. Brehunenko

HETMAN OR ELDER? NOMENCLATURE OF THE COSSACK LEADERS IN THE SIXTEENTH – FIRST HALF OF THE SEVENTEENS CENTURIES

The article examines the terminology for the identification of the Cossack leaders in the period of the formation of the Cossack register in the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Keywords: the Cossack Army (Viisko Zaporizke), register, Hetman, Elder, Cossacks.

Матеріал надійшов 10.04.2012